

Beograd, 3. februar 1981.

Dragi druže Hare,

primjerak teksta, kojeg Vam šaljem, identičan je s onim kojeg ste dali u štampu, izuzev nekoliko stilskih neznatnih prepravki i isto tako nekoliko neznatnih skraćenja. Ukoliko Vam to ne pravi poteškoće, ja bih volio ako bi te ispravke unijeli i u tekst koji se štampa.

Na strani 4, posljednji pasus, posljednji redak, poslije riječi "knjiž^evnik." brisati ~~završava~~ kraj toga pasusa, ~~na~~ nastavlja koji se ~~završava~~ na strani 5.

Strana 23, prvi pasus, dva retka, brisati.

Strana 30, prvi pasus, prestilizovana rečenica.

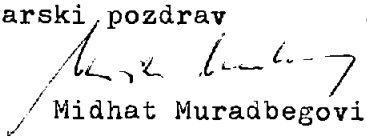
Isto tako strana 33 - stilske popravke.

Strana 34, fusnota 12, izbaciti pasus "Upravo toga ljeta " koji završava riječima ... " takvog zadatka."

Na pomenutim stranama teksta, kojeg Vam šaljem, lako su uočljive navedene ispravke.

Bitno je da ova verzija^a, koja je već u štampi, bude objavljena, a ove ispravke - iako bih volio da ih unesete - nemaju bitnog značaja.

Brugarski pozdrav

Midhat Muradbegović

Midhat Muradbegović

Revolucionarni omladinski pokret u predratnim
učiteljskim školama u Banjoj Luci, Osijeku i
Zagrebu (1)

I

U Učiteljskoj školi u Banjoj Luci
školske godine 1934/35.

U toku prve decenije postojanja Učiteljske škole u Banjoj Luci (1925 - 1935) u svakoj je generaciji bilo učenika koji su se, kao napredni omladinci, identifikovali idejno sa komunistima i koji su bili u školi nosioci idejnog uticaja revolucionarnog radničkog pokreta. Ali, polovinom tridesetih godina, u školskoj 1934/35. godini, napredni omladinski pokret snažno se širio u Učiteljskoj školi tako da je - u poređenju sa ostalim srednjim školama u Banjoj Luci - Učiteljska škola bila poznata kao prva po broju naprednih omladinaca. Ni najveća predoštrožnost od strane škole i policije, ni najoštrije disciplinske kazne nisu mogli da spriječe jačanje i širenje revolucionarnog uticaja među omladinom. Školske vlasti su u toku školske godine isključivali napredni

(1) Poslije trećeg razreda, završenog u Učiteljskoj školi u Banjoj Luci, četvrti razred sam pohađao u Učiteljskoj školi u Osijeku, a peti - nekoliko mjeseci pred maturu - nastavio sam u Zagrebu. ~~...~~

omladince iz škole i državnog internata, ili su im zabranjivale upis u školu, a nekima ^{na}izricali i najteže kazne - zabranu daljeg školovanja u svim školama u Jugoslaviji, ^{kao što će biti primjenjeno} i događaji opisani do sada u ovim dječijima.

Iz generacije upisane u Učiteljsku školu 1932/33. godine, koja je pohađala treći razred u školskoj 1934/35. godini, skoro polovina samo iz toga razreda bili su aktivni i poznati u školi kao napredni omladinci (Jelena Perović, Veljo Stojnić, Dragica Mrkonjić, Zagorka Umišević, Fahrudin Midžić, Zdenka Čović, Bano Ivan, Muharem Dedović, ~~Muharem Dedović~~, Václav Havlik, Petar Arnautović, Branišlav Nešić, Savo Stojanović, Boško Knežević, Midhat Muradbegović i dr.). Većina ovdje imenovanih - od trećeg do petog (završnog) razreda, pojedinačno ili grupno, bili su isključeni iz škole kao komunisti, ne pominjući ovdje broj isključenih u istom periodu iz drugih godišta, ^{mladih i starijih}.

Djaci koji su dolazili iz drugih mjesta, izuzev učenika, bili su uglavnom smješteni u državnom internatu uz mjesečnu naknadu prema imovnom stanju. Početkom te školske godine internat je iz zgrade, koju je dijelio sa Narodnim pozorištem, preseljen u nove školske prostorije, novo moderno zdanje u kojem su djaci provodili dnevni boravak, a spavaonice su bile privremeno smještene u iznajmljenoj vili sa prostornim dvorištem, preko puta škole. U internatu je bilo blizu sedamdeset učenika.

Direktor škole i upravnik internata je bio profesor Veljko Vujasinović "Baja" /bio je po struci prirodoslovac/, vrlo tih i skroman čovjek (pripadao je pokretu "Mlada Bosna", sudjen ^{je} na veleizdajničkom procesu i bio na robiji u Aradu). Vujasinović je duže odsustvovao zbog bolesti, ^{umro je} u jesen 1934. godine. ^(Jes u toj vrijeme bila je u Aradu) Dužnost direktora je privremeno preuzeo pravoslavni kateheta Damjan Grbić,

zvani "Ad2e". Ante Marot, nastavnik gimnastike i vaspitač u internatu, vršio je i dalje dužnost upravnika. ~~xxxxxxxxxxxx~~

Marot je bio porijeklom iz Dalmacije. Isticao se kao veliki jugoslavenski nacionalista. Politički i profesionalno formiran je u jugoslavenskom gimnastičkom društvu "Soko", čiji je pokrovitelj bio prijestolonasljednik Petar, kasnije Kralj Petar Drugi. U svim krajevima Jugoslavije, u društvima pod imenom "Soko", okupljala se uglavnom omladina. Šestojanuarski režim je ovu masovnu sportsku organizaciju koristio kao stjecište ~~svog političkog eksperimenta, a posebno na-~~ ^{o/} ~~cionalističkih elemenata, jugoslavenskih unitarista, tobožnjih čuvara~~ nacionalnog jedinstva, koji su za račun vladajućeg režima i monarhije, prednjačili u širenju antikomunističkog bjesnila. U izvjesnom broju sokolskih društava demokratski elementi u upravi su se uspješno opitakvom izopačenom rali takvom mračnjaštvu i ~~xxxxxxxxxxxx~~ usmjeravanju ove inače popularne i korisne sportske organizacije, najmasovnije u predratnoj Jugoslaviji.

Upravnik nije stanovao u internatu. Tu okolnost su djaci vrlo spretno koristili vješto smišljenim varkama. Izlazili su noću iz internata u grad, uprkos upravnikovim iznadačnim dolascima noću u internat i provjeravanju brojnog stanja u spavaonicama. Smijali su se do ludila svojim smjelim i uspješnim dosjetkama na račun upravnikove nesnalažljivosti, ~~potpuno nepoznatim~~ ^{prisvajajući} je ^{upadljivo} njegova ~~egzotična~~ ograničenosti ~~koju su imali~~ ^u (predmet njihovih često i neukusnih šala). Ali Marot je ipak doznao za njihove podvale! Uhvatio je neke djake iz starijih razreda. Iskradali su se iz internata skoro svake noći. U blagim izazovnim jesenskim ~~mesecima~~ ^{mesecima} - oslobodjeni internatskih zidina - svirali su serenade ili se veselili na drugi način. A neki su se čak i opijali i ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ ^{prepuštali boemštini,} nezadovoljni i revoltirani školskom stegom i internatskim životom. Postojalo je i tajno djačko društvo "Crna kita". U to vrijeme još nije preovladavao u redovima školske omladine uticaj revolucionarnog pokreta.

Medju djacima,koje je Marot otkrio da noću izlaze iz inter-
nata - bio je i Nemanja Vlatković.Zbog toga je isključen iz škole sa
još nekoliko učenika,početkom školske godine.Nastavio je školu (čet-
vrti razred) u Pakracu.

Dolazak katehete Grbića privremeno na dužnost direktora je upravo koincidiralo sa donošenjem oštrijih disciplinskih propisa u ~~koli~~ ^{školi} i internatu. Uvedena su razna ograničenja i stroge zabrane koje su se odnosile na izlazak iz internata u grad, kretanje po gradu eksternih učenika u večernjim časovima, posjećivanje bioskopa, posebno večernjih predstava, druženje sa licima van internata, obavezno nošenje izvan škole i internata djačke kape sa oznakom škole i razreda. Ako je bilo i samo formalnog povoda - i u slučajevima gdje su bili dovoljni prijateljski razgovor i upozorenje - nije se ustručavalo ni od najtežih kazni, navodno zbog nepridržavanja i kršenja školskih disciplinskih propisa.

Tako sam ja, na insistiranje moga razrednog starješine, ~~predložio da se za neposlušnog učenika, koji nije~~ kažnjen ukorom nastavničkog savjeta sa posljednjom opomenom pred isključenje iz škole, najnižom ocjenom iz vladanja, koja se teško mogla popraviti do kraja školske godine, a dok se ne skine - dovoljna je i najmanja pritužba za isključenje iz škole!

Povod kažnjavanju bio je u tome što sam bez dozvole škole, navodno zaobilazeći školsku cenzuru, objavio priču u lokalnom listu "Vrbaske novine". Priča se zvala "Posljednja pjesma nebu ...". To je bio moj prvi literarni rad objavljen negdje krajem 1934. godine u banjalučkim "Vrbaskim novinama", pod uredništvom Miodraga Borisavljevića, ^{Kasnije} našeg poznatog književnika. ~~Navodno je priča bila objavljena u "Vrbaskim novinama" pod uredništvom Miodraga Borisavljevića, našeg poznatog književnika.~~

~~U nastavku priče...~~
~~...i tako je...~~
~~...i tako je...~~
~~...i tako je...~~

Pretpostavljam da ~~...i tako je...~~
svidjelo ~~...i tako je...~~ ideja ~~izmak~~ koja se nazire u naslovu priče. Možda je njegov postupak prema meni bio upravo time i motiviran. Ali o tome nije govorio ništa, samo je insistirao na formalnoj strani moga prekršaja školskih disciplinskih pravila (~~izmak~~ navodnog izbjegavanja školske cenzure). Ne znajući šta me čeka, priču sam potpisao svojim punim imenom, inače bih stavio pseudonim, kao što sam kasnije radio i kao što su radili i moji drugovi iz škole. Radilo se stvarno o neobavještenosti, a nikakvom namjernom prekršaju. Prvi puta sam i čuo ~~xx~~ sada za školsku cenzuru! Medjutim, moj razredni starješina nije dozvolio ni da pokušam da se branim! Bilo je tačno samo ono što on kaže i misli!

Bio je čas njegovog nastavnog predmeta - poljoprivrede, kada me je - dan poslije objavljivanja pripovijetke - prozvao i insistirao da odgovorim samo na jedno njegovo pitanje ~~xxxxxxx~~ koje je bilo i ~~njegovu~~ optužba i presuda. Unaprijed osudjenom, pitanje je ličilo na isukan mač u rukama ovoga suhog, kao od gline pečenog čovjeka!

- Koga ste Vi pitali i ko Vam je odobrio da štamirate vašu priču? Vi ste djak, postoji školska cenzura ... - riječ po riječ, odvojeno, izgovarao je svaku, istim tonom. - Niste znali? ...

Zatim je nastavio da me ispituje gradivo koje je predavao koristeći se, u nedostatku udžbenika, nekim poljoprivrednim publikacijama, godišnjacima i kalendarima, namijenjenim selu. Bilo je pred kraj prvog semestra. Imao sam već zaključenu pozitivnu ocjenu. Moji su odgovori i ovaj put bili za prolaznu ocjenu, ali dao mi je negativnu, što je značilo i negativan ~~xxxxxx~~ opšti uspjeh na prvom semestru!

Razred je bio iznenadjen, a profesor je nastavio da objašnjava na zajedljiv i podrugljiv način - tvrdeći ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~

apriori - da nije moguće da imam vremena i za učenje i za pisanje.

~~Ratrednik je~~ ^{Bis} ~~updljivo pedantan u obavljanju svojih dužnosti u školi, strog~~
i hladan, pristalica slijepog pokoravanja učenika školskoj disciplini. Zbog takvog držanja, djaci su često pretjerivali i na neukusan način izražavali antipatije prema njemu, zovući ga ~~konstipacija~~ simboličnim imenom, karakterističnim za njegovo pretjerano sitničarenje. Uporno se trudio da djake - buduće učitelje - pripremi što sigurnije u znanju iz poljoprivrede, predmeta kojeg je predavao u svim razredima, uključujući i praktičan rad iz poljoprivrede, dva časa nedeljno u školskoj bašti. Opsjednut iluzijama, ograničenih pogleda nadruštveni razvoj, ukazivao je djacima - budućim "narodnim prosvjetiteljima" - na zadatke koji ih očekuju u radu na selu u obrazovanju seljaka upravo iz poljoprivrede. U racionalnom privredjivanju na selu - dostupnom samo prosvijećenom seljaku, vidio je jedini pravi izlaz iz svih tadašnjih seljačkih nevolja. Ekonomsko propadanje i osiromašenje seljaka pripisivao je njegovoj zaostalosti, neznanju i neprosvijećenosti. Kao primjer neracionalnog privredjivanja na selu i otuda velikih "nacionalnih gubitaka u narodnoj privredi" često je pominjao nestručnu upotrebu stajskog đubriva (po čemu je i dobio pogrdan nadimak), tog "nacionalnog blaga" koje se, uslijed neupućenosti seljaka, rasipa i na pogrešan način koristi. Samo iz toga jednog, na oko beznačajnog primjera, profesor je izračunavao zamašne sume gubitaka od kojih trpe i seljak i cijela zemlja!

Imenovanjem novog direktora škole, ~~Doktor Proleta~~, premještenog iz Sarajeva u Banju Luku, sredinom školske godine, režim u školi, a posebno u internatu, postao je još oštriji i teže podnošljiv.

Novi direktor, pod cijenu gaženja osnovnih principa u vaspitanju i dostojanstva vaspitačkog poziva, - sprovodio je pov-

Ali je bilo profesora, izrazitih ekspanenata šesto-
januarske diktature, kakav je bio direktor, opterećenih nacionalistič-
kim pogledima i vjerskim predrasudama, koji su zaista smatrali svojom
dužnošću na koju ih obavezuju građanska savjest i buržoaski moral,
da "otimaju omladinu uticaju takvih ideja koje podrivaju temelje
i škole i države i društva i religije" ! Na takve profesore je raču-
nao šestojanuarski režim u sprovođenju svoje politike u školama,
~~u vaspitanju~~ ~~u vaspitanju~~ ~~u vaspitanju~~

o omladine uspjehu,

✓ koja je trebalo da bude "stub zdrave i moralno čiste nacionalne snage", koja će se oduševljavati i zanositi lažnim nacionalnim idolima, izmišljenim veličinama samozvanih "oslobodi^{la}ca" i "ujedinitelja" našeg takozvanog "troimenog naroda". (2)

Većina djaka u Školi bila je sa područja Bosne i Hercegovine, ali bilo je djaka kao i profesora iz drugih krajeva Jugoslavije. Tri učenika su bila čak iz Makedonije. Poslije zatvaranja učiteljskih škola u Makedoniji, raspoređeni su u ovu Učiteljsku školu kao "državni pitomci". Jedan od njih, najmanji rastom, zvao se Trajče, uživao je nepodijeljene sⁱⁿipatije svih pitomaca u internatu. Sva trojica bili su ~~u svim situacijama, a posebno na~~ strani naprednih omladinaca.

✓ Škola je bila pravi mozaik nacionalnog i regionalnog šarenila.

Atmosferu nacionalne tolerantnosti i zbližavanja među učenicima stvarali su u Školi u prvom redu napredni omladinci koji su se isticali isključivo svojim jugoslavenskim opredjeljenjem. Vjerovali su da je u takvoj orijentaciji put zbližavanja naših naroda i prevazilaženja nacionalne podijeljenosti, ~~na koju su svi~~ ~~teško~~ istorijsko naslijeđe. Zahvaljujući ovakvom držanju napredne omladine u Školi, svaki pokušaj bilo nekog od profesora ili djaka da širi nacionalnu neprpeljivost, ostajao je jalov, i unaprijed osuđen na neuspjeh.

(2)

(3)

Jedan od takvih profesora, Marko Mihajlović, premješten je slijedeće ~~godine~~ školske godine iz Učiteljske škole na ~~u~~ "višu dužnost" u Bansku upravu, u odjeljenje za prosvjetu. Postao je predsjednik tajnog odbora, osnovanog pri Banskoj upravi, za suzbijanje "komunističke i druge razorne propagande" u srednjim školama na području Vrbaske banovine.

^{Ali za}
~~neke~~ direktora i profesore, ^{neke} koji su bili na pozicijama, ^{na kojima su istina nacionalisti}
~~kao i neke djake koji su bili na pozicijama, koji su bili na pozicijama~~
~~napredne omladine~~ nesum-
njiv patriotizam - ~~nije imao~~ nikakve ni moralne ni političke vri-
jednosti! Za njih je bilo osnovno mjerilo nacionalne svijesti i pa-
triotizma koliko je učenik prije svega protivnik komunizma, ~~koji je~~
~~učenik prije svega protivnik komunizma, koji je~~ vjerski ~~zatanak~~ fanatik i bur-
žoaski nacionalista, odan "nacionalnim idealima" - kralju i otadžbini,
politici velikosrpskog hegemonizma, čije je ideje škola uporno natu-
rala omladini. Za njih su bili lažni nacionalno osjećanje i patrioti-
zam svakog učenika koji je, po njihovom mišljenju, bio "zaražen" komu-
nističkom ideologijom.

Najveći broj učenika je bio iz porodica sitnog či-
novništva, zanatlija i seljaka. Oni su u sticanju zvanja učitelja ^{(put}
našli svojoj djeci, za svoje oskudne materijalne mogućnosti, najkraći
~~do državne službe i za ono vrijeme primamljivog društvenog~~
~~priznanja.~~
priznanja.

Ali među naprednom omladinom bilo je ⁱ djaka iz ma-
terijalno dobro stojećih i u građanskom smislu uglednih porodica,
čak i sveštenečkih, čije je opredjeljenje za napredni pokret pora-
žavajuće djelovalo na direktora i vaspitača u internatu i profe-
sore, njihove istomišljenike. Takvi slučajevi su izazivali njihovo
razočarenje, koje su neskriveno ispoljavali na dramatičan način i
zgražali se nad tako "zalutalim" učenikom ili učenicom.

I uprkos krajnje otežanih uslova i strogog nad-
zora, u školi je rastao broj naprednih omladinaca. Upravo te škol-
ske godine - u poredjenju sa onim ranijim - njihov je broj bio
upadljivo veći.

U školi i internatu su organizovane čitalačke grupe, ^{To} ~~način djelovanja naprednog omladinskog pokreta~~ ^{je} ~~na~~ najpogodnija forma u radu organizacije SKOJ-a (Saveza Komunističke Omladine Jugoslavije) sa srednjoškolskom omladinom. Bilo je više čitalačkih grupa, ali princip je bio da iz jedne grupe niko nije znao broj, sastav i rad ostalih grupa. Svaka grupa je imala druga odgovornog za rad grupe. Među ovima bilo je i članova SKOJ-a. To su svakako bili i oni koji su održavali veze. ~~Oni koji su održavali veze~~ (3) Preko odgovornog druga za rad u grupi, član grupe je dobivao i vraćao literaturu, njemu se obraćao i sa raznim pitanjima u vezi sa pročitanim materijalom koji je pro^Tradjivan uglavnom individualno. U grupi sa mnom bili su Fahrudin Midžić, moj x razredni drug i Karlo Petranović, razred mladji od nas dvojice.

Povremeno, članovi jedne ili više grupa, koristili su djačke izlete ili druge slične pogodne prilike i zajednički raspravljali određene teme. Kao mjera predostrožnosti - uvijek je postojao dogovor, ukoliko bi bili osumnjičeni zbog takvog druženja, šta treba reći pred školskim vlastima, ako povedu istragu.

Podstican je i razvijan interes kod omladine za naprednu socijalnu literaturu, čitanje književnih djela naprednih ~~grupa~~

(3) ~~Partija je tražila i nalazila sigurno i snažno uporište u omladini. Organizovanje ovih čitalačkih grupa rezultat je upravo tog pojačanog interesovanja Partije za uticaj na omladinu uopšte, kako radničku, tako i onu u srednjim školama, od kojih je privlačila posebnu pažnju učiteljska škola, s obzirom da je učiteljski poziv vezan za rad x na selu. Ali još uvijek KKP u to vrijeme KPJ nije išla za tim da omasovi SKOJ. Tako najveći broj najboljih omladinaca iz čitalačkih grupa - idejno opredjeljenih kao komunisti, odanih revolucionarnoj borbi radničke klase, nije bio primljen u SKOJ, a objektivno je mogao i trebalo da bude primljen.~~

AMVIO I. E. LOKA
AL

pisaca (prvenstveno sovjetskih, - Gorki, Glatkov, Piljnjak, Babelj, Erenburg, zatim djela Sinklera, Travena, Londona, ^{iz naših} ~~Adamiča~~ Krleže, Cesarca ~~dr.~~), ali u ovim grupama proradjivana su, prije svega, djela ~~xxxxxxxxxxxx~~ ~~xxxxxx~~, Marksa, Engelsa, Lenjina i ostalih teoretičara marksizma (Plehanova, Voljgina, Talhajmera i dr.). Sticana su početna znanja o osnovama marksizma i dijalektičko-materijalističkog pogleda na svijet.

S velikim naporom i strpljenjem upoznawali smo marksističku nauku, savladjujući list po list, knjigu po knjigu nama do tada nepoznatih ~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ djela i autora, - "Komunistički manifest", "Razvoj socijalizma od utopije do nauke", "Uvod u dijalektički materijalizam", "Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države", "Materijalističko shvatanje istorije", "Bijeda filozofije" i drugo. Pored obimnog školskog gradiva, koje smo s mukom morali savladjivati, grabili smo svaku priliku da što više pročitamo marksističke literature. U nama se razgarala želja i našom svijesti je ovladalo osjećanje istinskog zadovoljstva poslije svake takve pročitane knjige. I niko nas više nije mogao odvojiti od takvih knjiga!

Mnoga naša gledanja, nastala pod uticajem odgoja, škole, religije i društva, našla su se sučeljena sa neumoljivom kritikom, čijom oštrinom smo se nadmetali i sve više zanosili. Razne predrasude, kao da su se ljuštile - opadale su od nas. Mnogi mitovi, kao što su - vidovdanski, kosovski, svetosavski, o "kralju iz naroda" i "narodnoj monarhiji" i drugi slični ovima, naglo su kopnili i iščezavali iz naše svijesti.

Skoro bez izuzetka, mi smo do nedavno bili nacionalistički orijentisana omladina. Ja sam prije dolaska u državni internat bio pitomac u internatu "srpskog muslimanskog kulturno-prosvjetnog i potpornog društva Gajret", čiji je upravnik obavezno morao biti Musliman, ^{ali} nacionalno opredjeljen kao Srbin. On se prije svega starao za odgoj ~~srpskom~~ ^{muslimanske} u srpskom nacionalnom duhu. ~~...~~

Radilo se o kalemljenju na tuđe još neformirano nacionalno biće nacionalističkih shvatanja velikosrpskih hegemonista o istorijskoj opravdanosti unitarizma. Svaki od ~~ovih~~ mogao je pozaviditi upravniku ma kojeg od ~~ovih~~ Gajretovih internata na ~~ovim~~ revnosti u zalaganju i dosljednom bezobzirnom obavezivanju svakog pitomca da prihvati i usvoji ove velikosrpske nacionalističke koncepcije.

U vrijeme pogibije kralja Aleksandra (9. oktobra 1934. godine) omladinci iz moje generacije bili su najaktivniji među organizatorima i učesnicima nacionalističkih demonstracija sa parolama: "Čuvaćemo Jugoslaviju!". Pred gradskim parkom, s one strane okrenute Korzu, nedaleko od spomenika Petru Kočiću, već je bilo doćkan noću, jedan od govornika bio sam i ja. Govorio sam kao vatreni nacionalista, pozivajući omladinu da čuva "amanet" ubijenog kralja! (4)

Zaista, iznenadjujuće je djelovalo u školi na profesore i na onaj mali broj naših drugova koji su ostali i dalje dosljedni buržoaskom nacionalizmu, - kako se brzo širio uticaj revolucionarnog omladinskog pokreta upravo u našem i u mladjim razredima.

U starijim razredima bilo je naprednih omladinaca. Među njima su ~~su~~ bili najpoznatiji Boško Šiljegović, Branko Čopić, Radenko Stojnić, Ljubo Krneta. Oni su bili stvarni nosioci naprednog idejnog uticaja u školi. U starijim razredima, četvrtom i petom, koje su oni pohađali, napredni omladinski pokret nije imao ni približno toliki broj pristalica, niti je uхватиo takvog snažnog korijena kao što je bio slučaj sa mladjim godištim.

(4) Neposredno iza toga, kada sam pod uticajem naprednih omladinaca prišao naprednom omladinskom pokretu - jedan od mojih starijih drugova, koji je i dalje ostao nacionalista, nazvao me "kameleonom". Nisam se osjećao pogodjen njegovom osudom promjene koja je nastala u mom političkom opredjeljenju, naprotiv osjećao sam se neprijatno zbog svog nacionalističkog govora! Pokušao sam u početku da to istupanje i govor nekako opravdam tobože potrebom "momenta", što je razumije se kod drugova, politički zrelijih, naišlo na opravdanu ~~u~~ kritiku, a poslije toga je uslijedila normalno i moja samokritika.

Na jednom od prvih ~~zastupackih~~ literarnih sastanaka u prvoj polovini Školske godine - upravo negdje u oktobru - poslije atentata u Marselju i pomenutih demonstracija, pročitao sam na sastanku djaškog literarnog društva "Petar Kočić" jednu od svojih prvih priča "Siroče". Tim povodom, u više navrata, razgovarali su sa mnom Boško Šiljegović i Branko Čopić. Pretpostavljam da je inicijativom Boška došlo do razgovora. To su bili moji prvi razgovori sa dvojicom omladinaca komunista. Oni su prvi uticali na mene. Doprinijeli su da počnem ~~realniji~~ ~~sagledavati~~ ~~društvene~~ ~~probleme~~ politički misliti, da realnije sagledavam društvene probleme. Pomogli mi da izađem iz uskih okvira Školske lektire i da tražim svoje uzore u naprednim savremenim piscima, da napustim teren nacionalne romantike i folklora. Tako je među prvim postao moj najdraži pisac - Maksim Gorki.

U susretima s Boškom privlačila me njegova jednostavnost i neposrednost iz kojih su brzo nastajali bliski prijateljski odnosi. Takav je bio prema svima, bez razlike, mladjim ili starijim drugovima u školi. Stanovao je privatno, a po prirodi veoma komunkativan, mogao je - bez velikog rizika kakvom bi se neminovno izlagao u internatu - da održava mnoge kontakte sa komunistima u gradu. To je odlučujuće uticalo na ulogu koju je Boško imao u Sirenju i jačanju revolucionarnog omladinskog pokreta u školi.

Između školskih časova, u toku odmora, koji se ponekad produžavao zakašnjavanjem profesora na čas, dolazilo je do originalne spontane pozorišne predstave - oštre političke satire na račun demagogije vladinih poslaničkih kandidata u predizbornim govorima učestalim neposredno pred "petomajske" skupštinske izbore 1935. godine. U oponašanju na podrugljiv i duhovit način izbornih govora predstavnika Sestojanuarskog režima upadljivi su bili karakteristična Boškova rječitost, pronicljiv duh i smisao za ironiju.

Boško je predstavljao "poslaničkog kandidata", a "masu" - kojoj se "kandidat" obraćao, predstavljali su drugovi iz Boškovo razreda, a u nekim prilikama i iz drugih razreda. U vješto izvedenoj improvizaciji, Boškov "poslanički kandidat" se razmetao lažnim obećanjima u govoru održanom na "zboru", dovodeći sebe pred "masom" u vrlo komične situacije, upravo onako kako se događalo u predizbornoj kampanji sa članovima vlade i kandidatima s njene liste. Boškovo oponašanje "poslaničkog" govora svaki put se dramatično završavalo. - "Napravićemo vam mostove!" - derinjao se na kraju govora "poslanički kandidat", a "narod" je podrugljivo dovikivao: "Mi nemamo rijeke!" - "Dovešćemo vam i rijeku!" - odgovarao je "kandidat" i nastavljao: "Napravićemo vam škole!" Neko je iz "naroda", prigušeno i nemoćno, uzvikivao: "Mi nemamo djece!" Pretjerivanje "poslaničkog kandidata" da će "napraviti djecu" - izazivalo je u "narodu" smijeh do suza.

Boško je uključio mene u jednu od čitalačkih grupa formiranih u Školi i u internatu i zadužio za rad grupe. S njime sam ostao u vezi sve do kraja školske godine. Grupa u kojoj sam bio ostala je nekompromitovana. Poslije isključenja Ljube Babića, sredinom školske godine, ja sam održavao vezu preko koje smo primali materijal za čitanje. Knjige sam dobivao od Boška. Pred kraj školske godine, trebalo je da od njega dobijem "Materijalizam i empiriokriticizam". Još od prvih razgovora nastojao je da se temeljito bavim izučavanjem marksističke filozofije i dijalektičkog materijalizma. Imao je u vidu moju želju i naklonost da se bavim literarnim radom. Nije se ispunilo moje očekivanje da još tada pročitam ovo Lenjinovo djelo, jer Boško nije dospio da ~~zapravo~~ ga nabavi. Dolazio je kraj školske godine.

~~xxxxxxxxxxxx~~

Napredna omladina je pokazivala veliki interes za izučavanje psihoanalize. Frojdov "Uvod u psihoanalizu" - tada vrlo aktuelan - bio je Boškova omiljena lektira. Uticao je da i mnogi drugi u školi nastoje da obogate oskudno znanje s naučnog gledišta problematično - koje im je u toj oblasti pružala škola, a koja je zapravo vrlo negativno gledala na Frojdova naučna otkrića, čak zabranjivala djacima da proučavaju frojdizam.

U proljeće 1935. godine - u KAB-u, udruženju naprednih studenata - održao je predavanje Dušan Matić, tada profesor Učiteljske škole u Beogradu, već poznat književnik nadrealista, na temu: "Psihoanaliza i društvo". Naš profesor psihologije i logike, inače beogradjanin, poveo je djake starijih razreda i naš treći na predavanje. S oduševljenjem smo primili taj zaista pohvalan gest našeg profesora. Bili smo iznenađeni, jer smo na druga predavanja odlazili krijući se. Škola nije dozvoljavala da djaci po svome izboru odlaze na predavanja u KAB, izuzev na ona koja nadležni profesor preporuči, a to se evo prvi put dogodilo. Kao po pravilu, predavači su bili lijevo orijentisani intelektualci, a među njima je bilo i poznatih komunista (ostao mi je u sjećanju Safet Krapić i njegovo predavanje o Goji i revolucionarnom uticaju njegovog umjetničkog djela). Nije nam poznato čime se profesor rukovodio donoseći odluku da nas vodi na ovo predavanje, ali sigurno je da do toga ne bi došlo, da je mogao pretpostaviti
xxxxxxxxxxxxxxxxx da će kraj predavanja za njega biti tako neočekivano poražavajući! Predavač je zaključio izlaganje konstatacijom da je Frojd uspješno liječio svojom metodom psihički obojlene pacijente,

ali čim su ~~se izliječili~~ izliječeni, ~~on~~ vraćali sa njegove klinike u svoju sredinu - ponovo su oboljevali. Iz ovoga je predavač izveo zaključak - što po njegovom mišljenju Frojd nije htjeo ili nije mogao da shvati - da je društvo bolesno i da ^{prvo} njega treba liječiti (što je ~~za~~ podrazumijevalo da treba mijenjati društveni poredak), ~~onda~~ ^{drugo} ozdravi, tek kada ^{se} biće moguće stvarno liječiti i pojedince!

Sutradan, profesor je posvetio cijeli čas napadu na Frojda, "pokvarenog bečkog Židova", koji truže ~~svaki~~ dušu omladine. Tražio je da mu se ponove zaključne riječi ~~sa~~ predavanja. Niko se nije javio. Svi su se pravili da ne znaju. Najzad, poslije upornog traženja, Savo Stojanović - odličan ^{kao} iz psihologije, ponovio je sve, od riječi do riječi, ^{ističuci glavu prouti} ~~Nikola Stojanović~~ da je društvo bolesno, da ga treba liječiti tj. mijenjati. Zbog tako "dobro" zapamćenog citata, profesor mu je zabilježio ~~negativnu~~ ocjenu. Savo je tek tada shvatio zašto se niko nije javio, iako ~~im~~ se ta ^{završna misao} ~~glavna misao~~ u predavanju svima urezala u pamet. Profesor je, izgleda, izveo ovu demonstraciju u namjeri da se javno pred djacima distancira od predavača i predavanja, jer se očividno prevario u procjeni onoga što je ~~očekivao~~ ^{u njegovu} da djaci čuju na ovom predavanju.

Čitajući marksističku literaturu i napredne pisce, u našim mislima i svijesti radjala se vizija novog i humanijeg društva. Primjetio sam kako postajemo drugačiji, jedni prema drugima pažljiviji, susretljiviji, uopšte plemenitiji i razboritiji. Među nama, naprednim omladinama, gradili su se odnosi nepokolebljivog drugarstva, koje je značilo samoodricanjem i požrtvovanjem za drugoga, a koje će pokazati i potvrditi svoje moralne vrline i ovdje u školi, u svim kritičnim ~~situacijama~~ situacijama.

Čitalačke grupe nisu obavezivale svoje članove na političke akcije. Politička širina učinila je ove grupe pristupačnim i znatnom broju omladinaca za koje je ~~karakternistično~~ karakteristično bilo ograničavanje aktivnosti na intelektualno interesovanje za ideologiju

radničke klase, ali prezanje od svakog rizika kojem bi ih izlagale strogo ilegalne forme rada, ili uvrtačenj^u u ilegalne akcije, na koje nisu bili spremni, plašeti se disciplinskih kazni, isključenja iz škole, pa i gubitka prava na dalje školovanje. Ali u čitalačkim grupama su preovladavali omladinci koji su sami pokazivali spremnost da stupe u političku akciju i da se bore protiv reakcionarnog školskog režima koji je ~~raznim disciplinskim mjerama~~ strogim zabranama sistematski odvajao školsku omladinu od javnog, kulturnog i političkog života u gradu, a omladinu u internatu držao kao u nekom rez^{er}evatu, kojoj je najteže i padala školska stega, zato je upravo ta omladina i pokazala najveću borbenost protiv sve oštrijih disciplinskih mjera u školi, posebno u internatu, pa čak i spremnost da stupa u ilegalne akcije van škole.

Takav je slučaj bio za vrijeme Strajka na pilani, u neposrednoj blizini škole, kada su omladinci iz Učiteljske škole, iskoristivši priliku dok je policija bila zauzeta oko blokade pilane, ispisali parole po asfaltu ^{na} cesti i po zidovima školske zgrade u znak solidarnosti sa pilanskim radnicima: "Dole krvava policija!", "Dole diktatura!", "Živio Strajk pilanskih radnika!".

✓
✓
✓^(i Bastaran) / MANDIĆ, Veliki prijatelj La Roca

Skolski podvornik Milan ~~na zidu~~ isjecao je zid dljetom i čekićem još od ranog jutra žureći, po naredjenju direktora, da prije dolaska djaka na nastavu uništi velika crna slova na zidu debelo pisana rastopljenim u petroleumu katranom čiji se trag još dugo raspozna^vao na ulaznoj strani školske zgrade.

Kada je riječ o političkom formiranju naprednih omladinaca u ovoj generaciji učiteljskih pripravnika - na koju se ova sjećanja odnose, nameće se pitanje šta je u procesu njihovog političkog osvještavanja i sazrijevanja, usvajanjem marksizma, bio stvarni filozofski i politički sadržaj njihovih gledanja na svijet?

Prije svega - ateizam, odlučno obrađunavanje sa vjerskim predrasudama. Isto tako i sa buržoaskim nacionalizmom. Otuda kod napredne omladine u to vrijeme (inače vrlo kritično za opstanak Jugoslavije) isticanje jugoslavenstva koje, naravno i logično, nije moglo imati ničeg zajedničkog sa jugoslavenskim unitarizmom buržoaskih nacionalista na čelu sa velikosrpskom buržoazijom, njihovom politikom nacionalnog ugnjetavanja i hegemonizma protiv čega su se komunisti bezkompromisno borili.

~~Nasleđe i zanemarivanje~~
~~Nacionalnih posebnosti i uzeć nacionalnog opredjeljenja - kao politički zaostalog i nazadnog gledanja -~~ ^{odbacivanje nacionalnog kao buržoaskog -} ukazuje da je fenomen nacionalnog nama bio teoretski još veoma zamagljen. ^{Prema našem tadašnjem shvaćanju,} ~~historijskog nastajanja~~ nacije ^{bilo je} ~~isključivo~~ ^{verano} za pojavu buržoaske klase na historijskoj sceni.

~~...~~
~~...~~ ^{Otuda i naše} vjerovanje da će sa rušenjem buržoaskog društvenog poretka, doći i do iščezavanja nacije. ~~...~~

Slika budućeg socijalističkog društva, - osnovnog strateškog cilja revolucionarne borbe radničke klase - bila je u našoj svijesti veoma simplificirana. Bila nam je potpuno tuđa i pomisao ili pretpostavka o bilo kakvim socijalnim ili nacionalnim konfliktima u tome tako shvaćenom idealiziranom socijalističkom društvu. Iz oskudnih i nama tada teško dostupnih publicističkih i književnih djela i drugih izvora stvarali smo sebi - bez dovoljnog osjećanja za mjeru i stvarnost - vlastitu predstavu o Oktobarskoj revoluciji i novom socijalističkom svijetu, ne puštajući na površinu svijesti nijednu misao koja nije bila u skladu sa našim pojednostavljenim i idealiziranim gledanjem na život na toj za ^{nas} ~~na~~ magičnoj "šestini ^{zemaljske} kugle".

Nismo bili svjesni takvih i mnogih drugih ~~nedostataka~~ površnosti i nedostataka u savladavanju marksističkog učenja. Ali važniji od toga su bili odlučnost naprednih omladinaca da se, kao komunisti, stalno oružaju znanjem, bez obzira na okolnosti i teškoće u kojima se

nalaze, i da je njihova osjećanja snažno ustalasala probudjena svijest o istorijskom značaju borbe radničke klase i o mjestu i ulozi napredne omladine u toj revolucionarnoj borbi.

Direktoru je bilo teško da shvati i da sam sebi objasni u čemu je tolika tajanstvena snaga tih "komunističkih knji-
(Branko on podrugljivo natpis marksiističku literaturu)
žica" koje nečija, njemu nevidljiva ruka, vješto raznosi po školi i koje toliko privlače djake da ih i pod cijenu tako velikog rizika ipak i dalje čitaju! Njega je, izgleda, progonila misao o tome "nevidljivom" koji bi - po direktorovom mišljenju - morao biti glavni izvor te "komunističke zaraze" u školi, za kojim je uporno i neumorno tragao da ga pronadje i nemilosrdno kazni!

Ponašanje direktora je otkrivalo da najviše sumnja da bi taj, koji tako "negativno" utiče na svoju okolinu u školi i internatu - mogao najprije biti - Branko Ćopić.

Prošle školske godine, negdje u jesen 1933., Branko je istjeran iz četvrtog razreda, na godinu dana, zbog govora održanog na sahrani mladog i talentovanog pjesnika gimnazijalca Mile Bekuta koji je umro od tuberkuloze, a ustvari umro je od gladi! I sad mi od-
(njegove posljednje/
zvanjaju riječi koje je zabilježio naš stariji drug školski drug Gojko Banović: "Da mi je samo kašiku tople čorbe, čini mi se odmah bih ozdravio!"

U održanom govoru, Branko je pozvao omladinu u borbu za bolji život. Rekao je, ako u toj borbi ne uspije pod nacionalnom trobojkom, neka se ne ustručava da se bori pod crvenom zastavom!

Policija je podnijela prijavu i Branko je isključen iz škole. Tada ~~je~~ je još bio na dužnosti direktora Veljko Vujasino-
vić kojim je napisao pismo direktoru škole u Sarajevo i ublažio taj incident. Branko je završio četvrti razred u Sarajevu, a ove škol-
ske godine ponovo je primljen u školu i internat u Banjoj Luci.

I po načinu odijevanja - podsjećajući na ruske mušike - Branko se činio direktoru sumnjiv! Nosio je košulju koja se kopčala na jednom ramenu, pričvršćenu vrpcom preko pojasa, puštenu preko hlaća. Jednom na odmoru, između časova, prolazeći hodnikom, direktor je zaustavio Branka i pred svima nama izvikao se na njega zbog te košulje! I zabranio mu da je nosi!

Prije dolaska novog direktora, još početkom školske godine, Branko je izabran u upravu djačkog literarnog društva "Petar Košić", preuzeo je dužnost sekretara, glavnu funkciju u odboru društva iz kojeg su upravo bili potisnuti nacionalistički elementi. (5)

Aktivnost naprednih omladinaca u literarnoj družini bila je vrlo plodna. Pored literarnih sastanaka, na kojima su djaci čitali svoje radove, držali predavanja, vodili diskusije, bila je vrlo aktivna i muzička sekcija, zatim važnu je ulogu imala djačka knjižnica sa dosta vrijednim bibliotečkim fondom za čije popunjavanje izdanjima napredne literature /izdanja NOLITA, BINOZE i dr./ starao se za to posebno zadužen drug.

(5) Branko je bio vrlo popularan među djacima u školi, a posebno u internatu, zbog svog originalnog humora. U svakoj situaciji je našao načina i povoda da se nečemu nasmije, da se našali i na svoj i na račun svojih drugova. O njemu je kružila uvijek poneka duhovita anegdota. Ali nikada nije bilo sigurno šta je od toga šta stvarno dogodilo, a šta i koliko je Branko dodavao i izmišljao. Najviše se šalio sa svojim dobroćudnim zemljakom Dušanom Divjakom, razrednim drugom, koji je poboljšavao na plućima. Pričalo se u internatu da Dušan - koji je imao vučji apetit - svakog dana pojede kolače koje Branko, poslije ručka, ostavi ~~u svome ormaru~~ u svome ormaru, sebi za užinu. Tako je Branko izvjesno vrijeme ostajao redovno bez kolača i zavidio Dušanu kako ih, ispred njegovih očiju, izazovno jede. Ali jednog dana Branko je nadmudrio Dušana. Poslije ručka ostavljao je kolače u Dušanov ormar, uvijek nezakatančen, kao i Brankov. Iz dana u dan, Branko je likovao užinajući svoje kolače i čuvajući ljubomorno tajnu, a Dušan je, poslije svakog ručka, tragajući i po najzabitnijim mjestima u potrazi za kolačima, prolazio svaki put pored svoga ormara, a nikada se nije sjetio da bar jednom zaviri u svoj ormar!

U sastavu muzičke sekcije imali smo djački orkestar i gudački kvartet u kojem su svirali: prvu violinu Velimir Čanković, najbolji violinista u školi, drugu violinu Midhat Muradbegović, violončelo neki Boris, učenik šestog razreda gimnazije, a violu naš profesor muzike, Vlado Milošević. Postojala je namjera da početkom godine napravimo turneju po Bosanskoj Krajini sa orkestrom i kvartetom, ali zbog pogibije kralja Aleksandra u oktobru te godine došlo je do zabrane javnog muziciranja u toku državne žalosti koja je trajala skoro do pred kraj školske godine.

Na programu su bile i horske recitacije. Horske su djelovale vrlo efektno. Veljo Stojnić je bio organizator horskih, a u solo recitovanju bila je nenadmašna Jelena Perović. Recitovana je rodoljubiva poezija Šantića, Zmaja Jove, Rakića, Kranjčevića, jedna od pjesama Dušana Vasiljeva, zbog čijeg je uvrštavanja u program uprava društva strogo ukorena.

Pored Branka, literarne radove su čitali: Veljo Stojnić, Slavko Boban, Drago Brkić, Midhat Muradbegović. (6)

(6) Kada je riječ o našoj društvenoj aktivnosti, ne treba nikada zaboraviti toplinu roditeljskog doma naših školskih drugova braće Radenka i Velje Stojnića i njihove sestre Radmila, kao i oca Stevana, učitelja. Prava učiteljska porodica - dva sina, kći i otac - svi učitelji. Njihov porodični dom bio je naše najdraže sastajalište, gdje smo provodili slobodne časove uz svirku i pjesmu, u slobodi diskutovali, čitali, recitovali. Radenko i Radmila su žrtve ustaškog pokolja prvih dana okupacije, 1941. godine.

DOBRIJE

Negdje u februaru 1935. godine izvršen je pretres u internatu.

Nalazili smo se u učionici za vrijeme korepećicije. Naredjeno nam je da niko ne izlazi iz učionice u kojoj je ostao da dežura jedan od profesora. Kako su nas pozivali, tako smo izlazili i u pratnji profesora išli do zgrade, preko puta škole, gdje su se nalazile naše lične stvari. Tamo se nalazio Marot. U prisustvu nekoliko profesora i direktora vršio je pretres ličnih stvari. Nije propuštao ni prljavo rublje - svako parče je pažljivo pregledao. Pretresli su svaki ležaj, svaki kutak, od tavana do nužnika.

Bili smo zaista iznenadjeni. Čekajući svaki svoj red, tragali smo u mislima po prostorijama internata, da nije negdje nešto nepažnjom ostavljeno, a što bi nas moglo kompromitovati.

Dan ranije - po dogovoru sa vezom - ja sam povukao iz grupe literaturu i predao je Ljubi Babiću, očekujući da donese drugu. Tako je bilo dogovoreno. Ne znam gdje je Ljubo skrivao knjige, niti koliko mu je vremena trebalo da izvrši zamjenu. Ali, na našu nesreću, knjige su nadjene u Ljubinom ormaru! Mx

Kod Glige (Gligića), učenika drugog razreda, nadjen je u ormaru snop svetosavskih proglaša crkvene opštine koje je kateheta

Grbić povjerio Gligi da ih raznese na određene adrese, što Gligo nije učinio, ali je katehetu najviše ozlojedio što su proglasili prilikom pretresa nadjeni rastureni i po internatskom nužniku i korišteni u svrhu o kojoj kateheta nije mogao ni u snu sanjati!

Premetačina nije opravdala direktorova očekivanja, jer kod Branka Čopića nisu nadjene nikakve zabranjene knjige. Pronašli su samo prepisku između njega i Dušana Divjaka za vrijeme prošlog ljetnjeg odmora. U jednom od nadjenih pisama, upućenih Branku, Dušan se jada na profesoricu iz čijeg je predmeta imao popravni ispit, pa mu je propao ljetnji odmor. Pred komisijom je ponovio iste psovke, od riječi do riječi, kao što je stajalo u uhvaćenom pismu. Jedan od članova komisije je pokušavao da ga pravda, da je to, vjerovatno, napisao u afektu. On je ostao pri omome što je napisao u pismu. Osim Dušanovih pisama, kod Branka su našli i neke ilustracije "moralno sablažnjive" - što je direktoru i komisiji poslužilo kao dovoljno opravdan razlog da Branka, ~~kaznu Divjaka~~, nekoliko mjeseci prije mature, isključe iz svih škola u zemlji (tako se prakticalo s onim djacima koji se nadju po drugi puta pred isključenjem). Branko je uspio, zahvaljujući nekim prijateljskim vezama, da se ipak upiše u školu i maturira u Karlovcu, isto tako i Divjak. (2)

Branko Čopić/
(2)

U svom opširnijem razgovoru sa dopisnikom "Ekspres Politike" (Beograd, septembra 1979.) pomenio je i ovo svoje ~~Ekspres~~ drugo isključenje iz Učiteljske škole u Banjoj Luci: "Vratim se u Banjaluku..... Medjutim, ubrzo uhvate neku naprednu literaturu kod nas djaka. Nadju i naša pisma, naše karte. Recimo, nadju kod mene kartu moga Dule Dabića Hajduka koji piše: "Obori me ona Murvarka iz francuskog, majku joj njezinu." I to onako ćirilicom... Ja sam opet njemu pisao: "Evo me u Sarajevu, jedem sve po dvije porcije i obazirem se za svakom ~~ženom~~ zgodnom ženskom." Sve sam i ja to ćirilicom pisao. Onda jedan moj profesor, neću ga imenovati, kaže: "Zar je ovo stil jednog petoškolca, budućeg vaspitača? Nikad ti nećeš biti nikakav vaspitač." I istjeraju mene iz sviju škola u zemlji."

"Pošto su tada bili Jevtićevi izbori - oko izbora se moglo svašta smuvati - meni nekako udese (zauzeo se za mene i književnik Ahmet Muratbegović, inače vrlo čestit čovjek, koji je preko Srpske književne zadruge objavio knjigu "Svijet u opancima" i u Zagrebu dobio Demetrovu nagradu) da odem u Zagreb. On i neki kateheta Kravić odvedu me najprije direktoru učiteljske škole. On kaže: "Ja njega ne mogu primiti. Pogotovu što piše i voli knjigu, pa će ga uhvatiti komunisti" ja ću imati okapanja... Nego da zajedno pišemo direktoru

~~Materijal koji je pronađen kod učenika, otkrivenih~~
~~Materijal koji je pronađen kod učenika, otkrivenih~~
Tek kada je počelo saslušavanje učenika, okrivljenih zbog kompromitirajućeg materijala pronađenog kod njih, - saznali smo da ~~u~~ Školske vlasti već duže vrijeme kontrolisale korespondenciju učenika, a logično je pretpostaviti da je to direktor radio u saradnji sa policijom. Na taj način je uhvaćeno pismo Ljube Babića upućeno u Pakrac, Nemanji Vlatkoviću. Ljubo piše Nemanji da je dobio svetosavsku nagradu za pismeni školski rad na temu: "Kralj Petar Prvi Oslobođilac". Tvrdio je u pismu da to nije njegovo pravo mišljenje o kralju, kako je napisao u svome nagrađenom radu, nego je to bio samo način da dobije od škole novčanu nagradu, jer je bez ikakvih sredstava, a o kralju se uzrazio najpogrdnijim riječima i radovao se što mu je uspjelo da podvali direktoru.

Salušanje je trajalo nekoliko dana.

Profesor istorije, Radivoje Peić, je ispitivao optužene, u prisustvu ostalih članova komisije, profesora i direktora.

Marot je vodio zapisnik. Unosio je naslove knjiga i popis ostalog kompromitujućeg materijala nadjenog kod učenika. Profesor Peić je diktirao i svaki čas kontrolisao i popravljao Marota, a ovaj stalno griješio u ispisivanju naslova knjiga. Radilo se o riječima koje naš nastavnik gimnastike nije pojmovno shvatao niti poznavao.

- Nije kralj! ... Nego - kraj, kraj ... - vikao je Peić i ispravljao Marota koji je napisao: "Fajerbah i KRALJ klasične filozofije"!

u Pakrac. To je ipak dalje od Zagreba, koji je sav komunistički postao." I ja odem u Pakrac. U tom stigne neka intervencija, koju je moj ujak preko nekih Jevtićevih kortesha isposlovao, da me pošalju u učiteljsku školu u Karlovac. Ja nekako položim u Karlovcu učiteljsku školu." (Napomena: Razgovor je objavljen u nastavcima. Ovaj citat je iz petog po redu nastavka.)

Ljubo je kažnjen isključenjem iz svih škola u Kra-
ljevini Jugoslaviji. Ostali optuženi su također pokažnjavani, ali
nisu bili dovedeni u vezu sa njim, najteže okrivljenim.

Ljubu smo, odmah poslije izricanja kazne, ^{sakrili} ~~borili~~
u improviziranom skloništu, ispod tavanskih basamaka u internatu.
Lansirali smo glasinu da je otputovao. Postojala je opasnost da ga
policija uhapsi.

Organizovali smo mu donošenje hrane i prikupljanje
novčane pomoći za put.

Svaki od nas mogao je iskusiti istu ili sličnu
Ljubinoj - kaznu. Bili smo svjesni okolnosti zahvaljujući kojima smo
izmakli kažnjavanju. Sve knjige - nadjene kod Ljube - prošle su i
kroz ruke mnogih od nas, a zbog njih je ^{jedino Ljubo/} tako teško "egzemplarno"
kažnjen. ~~Ali~~ Ljubo nije rekao pred komisijom ništa što bi moglo
bilo koga teretiti. Primio je svu odgovornost na sebe. Njegovo takvo
držanje i čvrstina koju je pokazao pred komisijom pozitivno su
djelovali na opštu atmosferu u trenutku istrage. Njegov primjer je
još čvršće vezao njegove drugove za borbu u redovima napredne omla-
dine.

Osjećanja solidarnosti i iskrenog drugarstva -
pored kolektivnog angažovanja u njegovom zbrinjavanju - našla
su svoju potvrdu i u izrazima lične pažnje njegovih drugova prema
njemu, makar i simbolično, u granicama njihovih oskudnih materijal-
nih mogućnosti.

Još uvijek je bila jaka zima. Primjetio sam da je
Ljubin zimski kaput ~~izrađen od pamučne tkanine~~, poliven po prednjoj strani
tintom, a osim toga, od pamučne tkanine, hladan. Na ispraćaju, - ustupio
sam mu svoj, ~~zimski kaput~~, topliji i izgledniji, nadajući se da će mu
put sporom uskotračnom željeznicom, po zimi i noću - tako biti
podnošljiviji. Otputovao je u Drvar, kod rodbine.

Poslije otkrivanja i oduzimanja ilegalne literature u internatu i kažnjavanja djaka - direktor nije postigao ono što je očekivao, zbog čega je poduzeo takve mjere. Djaci su postali oprezniji i konspirativniji. Ilegalna literatura je i dalje stizala u internat. ~~U internatu su se nastavili održavati sastanci ilegalne organizacije.~~

Mjesto isključenog Branka Čopića, za sekretara literarnog društva u školi je izabran Midhat Muradbegović. Dobili smo i novog protektora društva, Danicu Bakrač, profesora sapsko-hrvatskog jezika i književnosti, koja je nadzirala rad društva. ~~Ona je bila dragocjena u radu društva, koristeći nam svojim velikim znanjem i iskustvom. Zahvaljujući njenoj opravdanoj i uvijek dobronamjernoj intervenciji, - izbjegli smo uspješno sve što bi moglo dati povoda direktoru da zabrani rad društva, što je bilo realno od njega očekivati.~~

Nastavili smo sa održavanjem literarnih sastanaka društva. Dolazili su nam ⁱ djaci ~~iz gimnazije, Trgovačke akademije i drugih škola.~~ iz gimnazije, Trgovačke akademije. Poslije sastanaka ^a priredjivali smo igranke. To nas je zbližavalo s omladinom iz drugih škola, a unosilo je i u naš život osvježenje.

U internatu je izmjenjen kućni red. Došlo je do uvođenja još oštrijih propisa. Ukinut je slobodni izlazak u grad. U ranijem kućnom ~~redu~~ ^{redu} bilo je predviđeno jedan sat dnevno. Sada je za svaki izlazak potrebno tražiti posebno odobrenje vaspitača.

Ove izmjene u kućnom redu pogoršale su još više inače krajnje nepodnošljive uslove života u internatu. Novi kućni red izazvao je veliko nezadovoljstvo i naišao na opšte odbijanje kod svih učenika u internatu, bez obzira na njihovo političko opredjeljenje.

To je bio izuzetno povoljan momenat kojeg smo iskoristili i pridobili sve pitomce za štrajk odbijanjem hrane u znak

protesta i neprihvatanja naknadno unešenih izmjena u kućni red. Tražili smo da ostane na snazi raniji kućni red.

Iako su napredni omladinci, a među njima posebno komunisti, bili pokretači ~~strajka~~ i kičma otpora, štrajk nije bio rezultat nekog prethodnog tajnog dogovora, nego je nastao spontano kao izraz opšteg nezadovoljstva svih djaka u internatu, a komunisti su to realno procijenili i pravovremeno pokrenuli akciju. Nije formiran odbor štrajkača, niti imenovani pregovarači. U redovima štrajkača vladalo je potpuno jedinstvo ostvareno na bazi opšte-prihvaćenih zahtjeva od kojih niko nije odstupao.

Odbili smo svi do posljednjeg da primamo hranu!

Učesnici u štrajku prikupili su nešto novčanih sredstava iz kojih se nabavljala suha hrana, uglavnom hljeb, ali najviše se stvarno gladovalo.

Tako je potrajalo nekoliko dana.

Svi smo prilazili stolu za vrijeme sva tri obroka. Iz tanjira se pušila vruća hrana i dražila naše izgladnjеле stomake, ali niko nije ni taknuo pribor za jelo. Dežurni djaci obave svoju dužnost, postavе tanjire i ostalo, sipaju hranu, a zatim se udalje od stola.

- Jedi! ... - natjerivao je direktor jednog od dvojice dežurnih, Savu Stojanovića. - Ti Jedi! ... - Ali nije uspio da ga natjera, uprkos zastrašivanja vikom.

Jednog od tih dana, za vrijeme ručka, došao je u trpezariju - u pratnji direktora, - zamjenik bana Vrbaske banovine (podban), mislim da se zvao Zec. Izgledao je uzbudjen prizorom na kojeg je naišao. Obratio se nama sasvim mirnim na izgled prijateljskim tonom, nama čak neobičnim.

- Zašto ne jedete? ... - čudio se zamjenik bana.

Bili smo, uporni u ponavljanju, u više glasova, jednog te istog odgovora, da ne prihvatamo novi kućni red.

Kao i za vrijeme svakog obroka, - stajali smo pored stola - nepomični, sve do isteka vremena odredjenog za objed.

Na časovima nastave neki od profesora su pokušavali da vrše pritisak da odustanemo od štrajka, ali to su radili na vrlo brutalan način tako da su izazivali u nama još veći otpor.

Tako na primjer profesor ~~Marković~~ prozove na ~~čas~~ času djaka iz internata, postavi mu pitanje i - ne čekajući njegov odgovor - pita ga ponovo da li i on štrajkuje. Kada dobije pozitivan odgovor, bilježi štrajkaču negativnu ocjenu i vraća ga na mjesto, objašnjavajući pred razredom, da gladan ne može da uči niti da odgovara!

Drugog ili trećeg dana štrajka naredio je direktor djacima da jedan po jedan dolaze. Ponudio je svakome da potpiše jednu od dvije liste. Na jednoj je pisalo slažem se, a na drugoj ne slažem se sa propisima koje je donijelo ~~Ministarstvo~~ ministarstvo prosvjete. Onaj koji se potpiše da se ne slaže, treba odmah da napusti internat i školu.

Direktor je počeo prvo od nas iz starijih razreda, računajući da su među nama organizatori štrajka. Svaki od nas odbio je da potpiše takvu formulaciju. Značilo bi da sam sebe izbacim iz škole! Rekli smo da se slažemo sa pravilima koje je ~~Ministarstvo~~ ministarstvo propisalo, ali ne prihvatamo kućni red u internatu onakav kakav je škola propisala i tražimo da se u njemu ukinu izmjene koje su naknadno izvršene. Direktor je uporno ostao pri ~~tvrdjenju~~ tvrdjenju da su to propisi koje je ~~Ministarstvo~~ ministarstvo odobrilo i ko ih ne prihvata, protivi se propisima ~~Ministarstva~~ ministarstva, neka to potpiše i napusti školu. Mi smo ostali pri svome tvrdjenju, da su to propisi koje je škola donijela i da ne prihvatamo takav kućni red. Niko ništa nije potpisao!

Kada smo očekivali da ćemo ipak uspjeti, samo ako još istrajemo, što nije bilo lako, došlo je do neočekivanog i za nas vrlo

nepovoljnog preokreta u našoj situaciji.

Pošto je direktor naišao kod starijih djaka na najtvrdji otpor, sad se okrenuo najmladjim - kojih je bilo najviše u internatu. Prvo je pozvao trojicu Makedonaca. Na njih je izvršio brutalan pritisak. Kada je mali Trajče, uprkos maltretiranju, odbio da bilo šta potpiše, držeći se zajedničkog dogovora, - direktor je, samarajući sve trojicu, iznudio da potpišu - da prihvataju ^{novi} kućni red. Za njima je, jednog po jednog, uvodio učenike iz ^{i drugog} prvog razreda i na sličan način iznudio i njihove potpise. Kada je došao red na nas - ~~manjinu~~ manjinu, nije nam preostao drugi izbor, nego da potpišemo da prihvatamo propise Ministarstva prosvjete, što je ustvari značilo da prihvatamo novi kućni red. U protivnom - sami bi sebe isključili iz škole, što je direktor upravo i želio da na ovaj način postigne.

Tako se završio naš štrajk.

Uvodjenjem novog kućnog reda naš je internat lišio više na neki kazamat, nego na ustanovu gdje bi trebalo da se vaspitavaju mladi ljudi, učiteljski pripravnici.

Neposredno poslije štrajka, niko od učesnika nije bio kažnjen. To je bio znak da se direktor plašio da bi - kašnjanjem, mogao pokrenuti i zatalasati revolt mnogo većeg broja učenika u cijeloj školi. Na takav zaključak upućivala je direktora i činjenica da je, i pored tolike predostrožnosti i sve oštrijeg kašnjanja, ipak došlo do štrajka, koji mu je jasno pokazao da nasuprot sebe i režima u školi ima sve veći broj nepomirljivih idejnih protivnika.

Štrajk je zaista bio prilika da se kod direktora, i onih koji mu pomažu, rodi sumnja u jalove i uzaludne pokušaje da iskorijene iz škole "komunističku zarazu". Ali direktor je ostao uporan u proganjanju djaka za koje bi samo pretpostavljao, ili na drugi način bio obaviješten - da su opredjeljeni i aktivni kao komunisti. Za ostranjivanje iz škole i internata - tako osumnjičenih, dovoljni su bili formalni razlozi ili bilo kakav beznačajan povod.

U takvoj atmosferi bližio se i kraj ove školske godine. Bilo mi je sve jasnije da je to i posljednja moja školska godina u ovoj školi i internatu, - kao što se najzad i dogodilo.

Još od prvog semestra ostala je na snazi kazna koju mi je izrekao nastavnički savjet - ukor pred isključenje iz škole sa najnižom ocjenom iz vladanja. Upravnik je koristio svaku priliku da mi pred svima prijeti - da neću dočekati ni prvo polugodište, a kamoli kraj godine! Ne samo upravnik internata, nego i direktor i redni starješina, kao i neki drugi profesori, arogantno su se odnosili prema svakom osumnjičenom zbog naprednog političkog opredjeljenja.

O situaciji, u kakvoj sam se našao, obavijestio sam i svog najstarijeg brata (po ocu) koji je tada bio, sudac u Okružnom sudu u Banjoj Luci. (8) Očekivao sam da će me brat uzeti u zaštitu. Kasnije sam od njega doznao da je on to i pokušao, smatrajući tačnim moje pritužbe. Nastojao je da ~~na~~ utiče na direktora da izmijeni ili bar ublaži negativno mišljenje o meni i promijeni odluku - koju mu je tada saopštio - da me u slijedećoj školskoj godini neće primiti u internat, što je za mene praktički značilo da neću moći da se upišem ni u školu! Brat je isticao da imam vrlo dobre i odlične ocjene iz nastavnih predmeta (osim ocjene iz vladanja), što ukazuje

(894-1960)
(8) Hasib Muradbegović, sudac Okružnog suda u Banjoj Luci od 1926. do 1939. godine, bio je ~~poznat kao~~ vrlo aktivan društveno-politički radnik kao predsjednik "Budućnosti", kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva koje je razvilo vrlo široku akciju za emancipaciju muslimanske žene, njeno opismenjavanje i profesionalno formiranje, istovremeno i kao predsjednik sokolskog društva, u vrijeme ~~ko~~ kada su oba ova društva, bila pod uticajem komunista. Družio se sa komunistima bliskim intelektualcima od kojih mu je najbliži prijatelj bio Dr Vaso Butozan. Kao predsjednik "Sokola" - potpisao je zajedno sa Veljkom Djordjevićem, Dr Brankom Čubrilovićem i drugim naprednim građanima ~~iz Banje Luke~~ poznati letak 1936. godine, ~~u vezi sa~~ podržavao vrlo uspješnu akciju - stvarno pokrenutu od strane komunista - zahvaljujući kojoj Jugoslavija nije uzela učesća na svjetskoj olimpijadi 1936. godine koja se održavala u Hitlerovskoj Njemačkoj. Primjerak ovog letka ~~u Arhivu~~ u Arhivu CK SKJ u Beogradu.

da sam bio marljiv ~~xxxxxxx~~ u učenju, čemu direktor nije pridavao nikakvu važnost. Za njega je bilo osnovno da školu "očisti" od komunista. Objašnjavao je da su iz škole izbacili ~~xxx~~ izvjestan broj učenika za koje su imali dokaza da su rasturali komunističku literaturu, ali i poslije toga aktivnost komunista u školi a naročito u internatu - nije ništa manja, što najbolje potvrđuje i štrajk djaka u internatu. Zato su riješili da nastave sa najstrožijim mjerama sve dok to "zlo" ne iskorijene! Protiv mene nije imao nikakvih osnovanih dokaza, osim golih tvrdnji i "zapažanja" koje moj brat, kao pravnik i sudac, nije mogao prihvatiti, ali direktor ga je sa velikom sigurnošću u to uvjeravao i tvrdio da će imati prilike da se i sam uvjeri.

Iz kasnijeg razgovora s bratom, zaključio sam da je upornost s kojom je direktor branio optužbe protiv mene ipak uticala na bratovo dalje držanje. ~~On je insistirao da do kraja insistira,~~ ^{ipak je odustao od tvrdnje} Tako je imao formalne razloga - da direktor izmjeni odluku. Izgledalo mi ~~da~~ ^{mi} da je došao na pomisao da bi trebalo naći načina i prethodno utvrditi moje stvarno držanje. Za njega je sada bilo osnovno utvrditi istinu o meni do koje nije mogao doći kroz razgovor sa mnom, jer sam odlučno odbijao direktorove tvrdnje. Ustvari, moj brat se uplašio! Jer ako je tačno to što direktor kaže o meni, a on nastavi - kao što je počeo - da me uporno štiti i brani - to bi za njega, kao državnog činovnika, moglo biti veoma kompromitirajuće. Mogla bi da padne sumnja i na njega!

Neposredno poslije njegovog razgovora sa direktorom, upravo se dogodilo to što je on želio da tačno sazna, a što je bilo stvarni razlog ~~da~~ ^{se} on potpuno ohladio i povukao od bilo kakve intervencije za mene.

^{posljednih}
Nekoliko školskih dana - radi priprema za odlazak našeg razreda na obaveznu ekskurziju - bili smo oslobođeni od dolaska na nastavu. Trebalo je da krenemo u obilazak industrijskih objekata

(19) Nefisa Muradbegović, član SKOJ-a 1942.
godine kao djak Učiteljske škole u Zagrebu. Učiteljica, udata za
Bogdana Krstulovića, živi kao penzioner u Puli. Munira Muradbegović,
starija sestra po ocu, stručna učiteljica, umrla 1965. godine u
Prnjavoru.

Jedva sam čekao da neko dodje kući.

- Otkuda tebi ovo ?! - pitao je brat, po povratku iz kancelarije.

Bio sam zaprepašten kada sam vidio brošuru u njegovoj ruci, ispruženoj prema meni. Na sve sam pomišljao, ali na takvu mogućnost - ni najmanje! U isto vrijeme bio sam i presrećan. Ščepao sam brošuru iz bratove ruke i pitao s čudjenjem - otkuda to njemu?!

- To je dokaz - pokazao je na brošuru koju sam već strpao u džep - da ti zaista plivaš u tih vodama! Ali neka znaš da te ja ne mogu, niti smijem braniti! ...

Govorio je tiho, prigušenim glasom, ⁷⁰ ~~50~~ mu inače nije bio nikada običaj. Nije mogao sakriti zabrinutost. Ali ni jednom riješi nije me ukoravao, ni odvrćao ... To je bilo za mene dragocjeno saznanje. To me je čak hrabrilo u situaciji za mene nimalo jednostavnoj, neočekivano zamršenoj i neizvjesnoj. Pogotovo kada mi je rekao brižnim glasom:

- Ja ću te pomoći, koliko mogu ... Ono što sam ti davao ovdje za internat, slaću ti i dalje, gdje god budeš nastavio školu. Ali, neka znaš, - pogledao me je skoro molećivo - ako te otkriju, i uhapsem, mene će istjerati iz državne službe, a ko će ti onda hraniti majku, školovati sestre?

I tako smo, možda i suviše rano za naše godine - ja sam imao tek osamnaest - osjetili svaki na svoj način prva teža iskušenja, na ali ih se nismo plašili na putu revolucionarne borbe, ✓

~~Nakon jednog dana, petak, 12. januara 1941. godine, u Banju~~

~~Na putu iz Banje, preko Kaniža, prema Lukavcu, u petak, 12. januara 1941. godine,~~

~~(Na povratku sa ekskurzije, petak, 12. januara 1941. godine, preko Kaniža, prema Lukavcu, u petak, 12. januara 1941. godine,~~
iz Lukavca (kod Tuzle) - gdje smo posje-

tili fabriku žive sode (vlasništvo belgijske firme Solvaj), oprostio

se od školskih drugova i drugarica. Oni su nastavili put u Banju

Luku, ~~u petak, 12. januara 1941. godine, preko Kaniža, prema Lukavcu, u petak, 12. januara 1941. godine,~~ a ja i Petar Arnautović, ~~u petak, 12. januara 1941. godine,~~

~~u petak, 12. januara 1941. godine, preko Kaniža, prema Lukavcu, u petak, 12. januara 1941. godine,~~

~~u petak, 12. januara 1941. godine, preko Kaniža, prema Lukavcu, u petak, 12. januara 1941. godine,~~

~~u petak, 12. januara 1941. godine, preko Kaniža, prema Lukavcu, u petak, 12. januara 1941. godine,~~

~~u petak, 12. januara 1941. godine, preko Kaniža, prema Lukavcu, u petak, 12. januara 1941. godine,~~

Poslije nekoliko dana, pro-

vedenih u gostima kod Petra i njegove majke - skromne i bolesljive

starice, ~~u crninu~~ prerusene, ~~u crninu~~ - kojoj je Petar bio sva nada i

uzdanje - nastavio sam put pješice u svoje rodno mjesto, u susjedni

Gradašac.

(10) Petra Arnautovića vidio sam posljednji puta u januaru 1941. godine. Svratio je kod mene sa porodicom u školu, u Doborovcima, kod Gračanice. On je služio u susjednom srezu, u srpskom selu Vranjak (na Trebavi). Bio je mobilisan u jugoslavensku vojsku, pa je trebalo da ostavi porodicu u Gračanici. Razgovarali smo o svemu. Rezonovao je kao komunista. Bio sam uvjeren da je u vezi s nekim od članova Partije. Poslije aprilskog rata, vratio se u Vranjak. Srpski seljaci iz ovog sela, u avgustu 1941. godine, učestvovali su masovno u oružanom ustanku koji je istovremeno buknuo na Trebavi, Ozrenu i Vučjaku. Nije mi poznato u kakvim okolnostima je Petar primio dužnost načelnika štaba trebavskog četničkog odreda, formiranog početkom 1942. godine. Kao načelnik štaba, Petar je potpisao sporazum do kojeg je došlo između popa Save, komandanta odreda i Mijemaca, u maju 1942. godine. Na Trebavi se u to vrijeme nalazio izvjestan broj simpatizera, a možda i članova KPJ. Moguće je da je neko od ovih samoinicijativno sugerisao ili tražio od Petra da se primi te dužnosti da bi preko njega kontrolisali stanje u odredu, pripremanje četničkih akcija i sprečavanje istih. Poznato mi je da su od Petra, prema kazivanju nekih drugova, stizale takve informacije partizanima. Petar je poginuo početkom 1943. godine u Centralnoj Bosni. Tamo je otišao sa četničkim bataljonom kojeg je pop Savo poslao u pomoć četnicima u Centralnoj Bosni u kojoj su krajiški partizani poduzeli veliku akciju čišćenja toga područja od četnika. Petrova supruga, Draga Terzić (učesnik u NOB od 1943., umrla od tuberkuloze poslije Oslobođenja, ostao sin Mladen, novinar u Beogradu) kaže da je Petar krenuo sa bataljonom s namjerom da ~~gxxxxxxxxxxakxiu~~ izbjegne, boju s partizanima, u čemu je i uspio. Bataljon se bez borbe razbježio, a Petar je poginuo greškom sa strane partizana u momentu kada je tražio da razgovara s ~~nekim partizanima~~ partizanima, valjda s nekim poznanikom koji se nalazio tu, među njima.

Pred polazak iz Banje Luke, dogovorio sam se sa Milanom Papkom (11) da u Gradačcu, za vrijeme školskog raspusta, formiram omladinsku čitalačku grupu. On je čak predložio i imena nekih naših drugova iz djetinjstva koje bi, bez bojazni, trebalo uključiti u rad. Tako je, na njegovu inicijativu, koju sam prihvatio vrlo rado, formirana u ljeto 1935. godine prva omladinska čitalačka grupa u mom rodnom mjestu. (12)

Prema kazivanju Vlade Stojanica, srednjostolnog
(11) Milan Papak je bio 1935. godine član rukovodstva SKOJ-a u Banjoj Luci. Pohadjao je Trgovačku akademiju, zatim Višu eksportnu školu u Zagrebu. Ubile su ga Ustaše 1941. Živio je duže vrijeme sa roditeljima u Gradačcu. Njegov otac je bio komandir 2. andarmerijske stanice u Gradačcu i odatle premješten u Banju Luku.

gdje je pohađao osnovnu školu.

(12) Sastav grupe: 1/ Risko Sendić, službenik u Opštini, istupio iz grupe, nije htjeo da čita knjige protiv boga i vjere (poginuo u Fojnici, navodno kao neprijatelj NOB). 2/ Mustafa Tufekčić, omladinac bez zanimanja, u toku iste ili sljedeće godine umro od upale mozga. 3/ Muharem Tirić, omladinac bez zanimanja, ubrzo zatim dobio posao na željeznici i napustio Gradačac. Član KPJ i učesnik u NOB, sada penzioner. 4/ Hidajet Ljubović, student Šumarskog fakulteta u Beogradu, u toku NOR član KPJ i borac 16. Muslimanske brigade, sada Šumski inženjer u penziji.

Knjige za grupu nabavio sam na zajednički prošak u Zagrebu. Prvo sam se obratio za pomoć Stevi Galogaži, kojeg sam poznao kroz literaturu, tada je bio urednik "Naučne Biblioteke". On me je poslao u knjižaru "Braće Brajer", do Pavla Brajera, u Masarikovoj ulici. Odabrana literatura dostavljena je pouzecom na moje ime u Gradačac. To su bila izdanja "Popularne Biblioteke" (PO-BI), "Džepne Biblioteke", "Naučne Biblioteke", većinom popularno pisane brošure iz oblasti marksističke nauke o društvu, o problemima omladine, o postanku života na zemlji, o religiji, o postanku čovjeka i sl.

Trebalo je popuniti grupu i nastaviti rad i kada ja odem u školu. U Gradačcu te godine nije bilo aktivnog ni organizovanog komunista ili pouzdanog simpatizera koji bi prihvatio da kod njega ostavim knjige (materijal za čitanje).

Tako je rad grupe, nažalost, trajao samo u toku toga ljeta. Knjige je sakrila moja majka, u veliki zidani šporet, ispod krušnice, koja se mogla izvlačiti. U slučaju pretresa, trebalo je samo potpaliti jelovo trnje i luč, naslagan u peći.